

Ximb'il

Tuj Qyol Aj B'a'aj

Tz'ib'a' Tzan:

Eyner López

Gefrey López

Imelda Pérez

“Tzajel aq'uma' tuj qyol”

Libros Maya-Tektitekos 2005
Tectitán, Huehuetenango, Guatemala

Título en Español:
Adivinanzas en Nuestro Idioma Maya-Tektiteko

Kye Tz'ib'on Te Ja U'jni A'e':

Eyner López
Gefrey López
Imelda Pérez

Kye Oneyon Tzan Tb'antik Te Ja U'jni A'e':

Profa. Eleonore Norall de Beach
Prof. Vidal Eudes Pérez
Lic. Edgar Stephen Beach

Kye 61 Ximb'il aj oqet stz'ib'a'
Te Eyner López:
*1, *3, *5 max *29, *37,
*59, max *68, *73 max *74, b'ix 76 max *96

Kye ximb'il aj oqet stz'ib'a' te
Gefrey López:
*2, *4, *30 max *36, *38 max *39,
*49 max *58, *69 max *72,
b'ix *97 max *110

Kye lajuj ximb'il aj oqet stz'ib'a'
Te Imelda Pérez:
*40 max *48, b'ix *75

1. Wetz sky'i'l woq b'ix nkyinxik ktzoqpi' b'ix a'ox nwi' ntz'e'k b'ix te woq k'onti'l ntz'e'k. Ab'l a'in?
2. Wetz a'in b'an nekit. Ate' ox tb'aq' nwitz kye xjal nkyin'oken kyitza'. Nkyinxik kyin tuj kyaq'un, b'ix ko'chq nkyin'ok kyen tzan kyel ojlayon. Ab'l a'in?
3. Wetz saq a'in naqe jun palom, b'ix q'eq nwi' naqe tb'aq' kyenq'. Nkyinyolin kyuky'i xjal, per k'onti'l jun ntzi'. Nkyinb'et ja'chq, per k'onti'l woq. Ab'l a'in?
4. Wetz a'in jun jay matij tuky'i kaj toqtzal. B'ix kab'e' kolol te wetz, b'ix jun xob'sal txkup. Ab'l a'in?
5. Saq a'in b'ix tal xhji'l. Kyaqil kye xjal nxik kylo' te waq'unb'en, b'ix cha'oj wok xob'sa' nkyin'ok b'an q'eq jun rat. Ab'l a'in?
6. Wetz ekyaqil nkjaw nkyito', per etetz b'an nkxob' wi'j b'ix at ja' nkxjaw oq' witzza'. Ab'l a'in?
7. Kyaqil nkyeky'ik wajsik, b'ix wetz k'onti'l nkyinky'ik kyajsik kyetz. Kyaqil

nkyeyolin wi'j, per wetz k'onti'l nkyinyolin
kyi'j. Ab'l a'in?

8. Wetz cha'oj nb'et cha nkyinb'ixan.
Nkyinsiky'in b'ix k'onti'l nweq'i' nb'ey, b'ix
cha nkyinjaw tz'aqik. Ab'l a'in?
9. Wetz nkyinpon awuky'i'l b'ix nkyiten
awuky'i'l. Yaji nkyinxik kyuky'i txq'an
xjal, b'ix k'onti'l nkyinwa'let. Ja'chq
nkyinxik. Ab'l a'in?
10. Wetz b'an nikit a'in, k'onti'l nkyinsitik
tzan nxb'uqin te jay, b'ix k'onti'l ab'l n'ox
ntzoqpi' tuj jay. Ab'l a'in?
11. Wetz xmu'l tuj nwi' b'ix xkot woq b'ix
wetz b'an ngan nb'et tuj jab'. Ab'l a'in?
12. Tuj k'ul in'itz'jik wetz. Wetz nwi' txa'x
teb'l b'ix nkye'oq' wi'j tzan tpaj nkyinqet
kyk'upu'. Ab'l a'in?
13. Nim ntxaq per wetz nya'tx a'in jun tze',
b'ix kyaqil kye xjal nkyin'oken kyitza'. Ab'l
a'in?
14. Jun xjal poral wa'an b'ix k'onti'l nnoj
tk'u'j. Ab'l a'in?

15. Kyaqil q'ij nkyinb'itzan, nkyinyolin, b'ix qonik'an cha jun rat nkyinwitan. Ab'l a'in?
16. Wetz a'in xtolo' b'ix nkyinqet ktx'a'o', per wetz lak' a'in naqe jun pedas ul, b'ix n'ok ktx'a'o' nk'u'j ky'ila'j el per k'onti'l nkyinmankun. Ab'l a'in?
17. Wetz b'ajq'ij b'an q'eqo' n'el nwatl, nkyinb'et kyaqil q'ij b'ix wetz qonik'an nkyinxik waton. Ab'l a'in?
18. Wetz a'in jun xpun b'ix n'el joso' ti'j nk'u'j. B'ix nky'ik ksuku' jun pit nk'u'j b'ix nkyinjaw kyb'ixa'. Ab'l a'in?
19. Wetz a'in naqe jun pelot per k'onti'l nkyesaqchb'ilan wuky'i'l. Wetz xhpint ch'in tzelwi'j b'ix kyaq tuj nk'u'j. Ab'l a'in?
20. Wetz a'in b'an sky'i'l b'ix b'an jwert. Matij sle'w tuj nwi', nkyinqet kypejo' b'ix k'onti'l nkyinnaj. Ab'l a'in?
21. Wetz nkyinb'et ja'chq b'ix kye xjal k'onti'l nkyin'ok kyen. B'ix nkyinb'ixan tuky'i txaq tze'. Ab'l a'in?

22. Qetza kab'e' qb'etna, b'ix qa te wuky'i'l nb'et ax wetz nkyinb'et, b'ix k'onti'l nkyintzyet etitza'. Ab'l a'in?
23. Wetz nkyintzaj kyloq'o' kyaqil kye xjal. Ax at junky wuky'i'l b'ix qa te wuky'i'l njaw, wetz nkyinqet; b'ix qa te wuky'i'l nqet, wetz nkyinjaw. Ab'l a'in?
24. Jweb' tq'ab' tze' tuj junky tal tze', nya'tx txa'x b'ix nya'tx tzqij. Ab'l a'in?
25. Wetz txa'x web'l, ate' kab'e' nxiky', b'ix wetz nkyinb'et cha'oj tkanon i'y. Ab'l a'in?
26. Wetz a'in jun xhji'l b'ix xkumutx'i', kyaqil nkyeb'et wajsik, per wetz k'onti'l nmankun ntxa'm. Ab'l a'in?
27. Oqal (100) tal k'wa'l ky'i jun soldad, kyaqil teb'l kyq'anaq morad. Ab'l a'in?
28. Tuj mar in'itz'jik. Kyaqil kye meb'a' b'ix kye q'inon nkyin'oken te kyetz. Ab'l a'in?
29. Wetz a'in jun matij xhji'l, b'ix nkyinb'et kyaqil q'ij, b'ix k'onti'l nkyinsiktik, b'ix nkyinxojin. Ab'l a'in?

30. Wetz nkyinlipan, nkyinlipan, b'ix k'onti'l nkyinsiktik, b'ix at kab'e' nxiky' b'ix jun nje'. Ab'l a'in?
31. Wetz atok **nwex** saq b'ix wanim q'an. Kyaqil kye xjal nkyechalaj wi'j b'ix nkyinjax ktxiko', yaji nkyinxik kylo'. Ab'l a'in?
32. Wetz a'in b'an ch'i nekit b'ix poral kyin'aq'unan. Wetz nkyinnajan tuj quq. Kye xjal nkyinqet kykansa'. Ab'l a'in?
33. Wetz a'in tal txkup qonik'an nkyin'etz, b'ix nkyinlipan, b'ix wetz qonik'an nkyinq'analın. Ab'l a'in?
34. Wetz a'in jun k'uxb'il. Ate' kab'e' nkach b'ix jun nwi' matij xtolo', b'ix woq b'an tal sky'i'l. Ab'l a'in?
35. Wetz b'ajq'ij nkyinb'et. Kye xjal nkyinjaw ktzyu', b'ix wetz k'onti'l nkyinwa'let tuj kyq'ab'. Ab'l a'in?
36. Wetz qonik'an nkyin'etz b'ix nkyintze'en b'ix wetz chijq'ij nkyinwitan. Ab'l a'in?

37. Wetz ja'chq nkyinb'et, kye xjal k'onti'l nkyin'ok kyen b'ix k'onti'l nkyinjaw ktzyu'. B'ix cha'oj ntzaj kynao', n'ok ksi' junky kyq'anaq mas pim. Ab'l a'in?
38. Wetz sb'oqin nwi' b'ix woq, b'ix te nq'ab' b'an tal sky'i'l, b'ix nxmatzi' saq. Ab'l a'in?
39. Wetz a'in jun xtolo' b'ix nkyinjaw xlink'an. Kyaqil kye xjal nkyechalaj wi'j b'ix nkyinxik kyin tuj jun nim chq'aj. Ab'l a'in?
40. Cha'oj stzaj jab'lil wetz nkyinqet txayi' tuky'l jun ntxo'w saq. B'ix cha'oj tkanon kwares, nkyintze'en nqetnaj te ntxo'w. Ab'l a'in?
41. Wetz a'in naqe reloj. Oj tpon chukaq'b'il nkyinjaw oq'. Ab'l a'in?
42. Wetz at wuq web'l b'ix nkyinjaw kanet cha'oj stzaj jab'. Ab'l a'in?
43. Wetz q'eq nq'anaq b'ix txa'x tuj nk'u'j b'ix mexh wanim. Ab'l a'in?
44. Cha'oj tjakul q'ij, wetz nkyintze'en, b'ix cha'oj nky'ik tuj a', k'onti'l nkyint'oqlet. Ab'l a'in?

45. Ochtel nxon twitz watub'j b'ix owelal
win aq'anaq b'ix owokel nsi' ch'in xhb'a'j
awi'j. Ab'l a'in?
46. N'el kyin nq'anaq b'ix nxik ktz'u' nwi'
b'ix nkyinxik kylo'. Ab'l a'in?
47. Jun xjal njaw tiqa' jun anim, b'ix te anim
njaw tiqa' jun xjal. Ab'l te anim?
48. Mil xjal exwa'q tuj jun q'oj b'ix kkyaqil
emeltz'jik junch'in. Ab'l a'in?
49. Wetz nwi' k'uxb'il b'ix woq tz'u'm. Ab'l
a'in?
50. Wetz a'in xhji'l. Ate' jun monton twitz
we'. B'ix nwi' parej tuky'i nw'alkal. Ab'l
a'in?
51. Wetz nkyintuk'un, nkyintuk'un,
nkyintuk'un. B'ix sqit ti'j nwi'. Ab'l a'in?
52. Kab'e' kamnaq njaw kyiq'a' jun itz'oj.
Ab'l a'in?
53. Wetz koloch a'in, b'ix b'an sb'oqin
web'l. Nkyinb'et twitz ka'j. Ab'l a'in?

54. Wetz a'in jun xtolo' b'ix nch'ijel puro tx'o'tx'. Al a'in b'ix b'an kaw a'in. Kye xjal nkyinqet kypa'o', per wetz k'onti'l nkyinpax. Ab'l a'in?
55. Wetz a'in jun txkup b'ix k'onti'l nkye'ok ntzoqpi' tuj njay. Nkye'ok wili'. Ab'l a'in?
56. Wetz nchi'jel puro tze' b'ix nb'aqil k'uxb'il. Ab'l a'in?
57. Wetz woq tuky'i nwi' puro deplast. B'ix b'an tij a'in ate' jun monton nxmatzi'. Ab'l a'in?
58. Wetz nkyin'ok awen qonik'an, nchysin b'ix nchtze'en wuky'i'l, per nya'tx b'an'ax. Ab'l a'in?
59. Wetz tuj jab'alil nkyinky'ib'. nkyinpon matij, ya tuj kwares nkyinjaw tzqij. Ab'l a'in?
60. Wetz njay tuj ky'is b'ix ja'chq nkyinpon. Cha'oj tok wen ch'in tz'il, b'an nkyinchalaj tzi nkyin'ok ten. Ab'l a'in?
61. Wetz txa'x web'l. Ngan nwa'an nim, b'ix cha'oj nb'et nkyinmalon nkyinb'et. Ab'l a'in?

62. Wetz nkyiswan teb'l kyjay xjal, per wetz ti'chq web'l. Ab'l a'in?
63. Wetz tal xhji'l a'in, per kye tze' matij nkye'ex nlajo'. Tuj jab'alil nkyinb'et, b'ix kye xjal nkyeb'isun wi'j tzan tpaj b'an sqit a'in. Ab'l a'in?
64. Wetz kyaqil kye xjal oje kyenaq'et kyka'yin wi'j b'ix nkyin'ok kyen cha'oj nyolin, ch'aoj nb'itzan. Ab'l a'in?
65. Wetz tuj a' njay b'ix cha'oj npon ajay, wetz kamnaqin. Ab'l a'in?
66. Wetz at kaj woq b'ix tuj nwi' chq'aj, b'ix ate' kab'e' nwitz. Kyaqil kye xjal nkyin'oken kyitza' tzan kyojlan. Ab'l a'in?
67. Wetz tb'ay nkyinqet kxyoq'o' b'ix n'ox ksi' nkawjel b'ix nkyinqet ktz'esa' jun rat, yaji nkyinxik kylo'. Ab'l a'in?
68. Wetz a'in jun k'uxb'il b'ix k'onti'l web'l. Kye xjal cha'oj n'ok kyen, kyetz nkye'el kab'e'. Ab'l a'in?

69. At jun nwi' b'ix jun woq. Te nwi' n'oken tzan nqet ktzyu' b'ix te woq tzan waq'unan. Ab'l a'in?
70. Wetz a'in jun tal txkup b'an nekit. Ate' kab'e' woq, kab'e' nq'ab' b'ix kab'e' nkach, b'ix k'onti'l nchi'jel. Wetz chijq'ij nkyinwitan b'ix qonik'an nkyin'ok ten oq'eyon. Ab'l a'in?
71. Kye xjal nkyeyolin wi'j, b'ix nkyincha'on kyi'j. Per nya'tx a'in wetz nkyinyolin. Ab'l a'in?
72. Wetz a'in jun tal xhji'l b'ix sle'w, b'ix b'an ngan chelen kyaqil kye xuj. Ab'l a'in?
73. Wetz at kaj woq b'ix xhq'e'n a'in. Tzan npaj wetz, kye xjal nkyeb'et tajsik a'. Ab'l a'in?
74. Wetz k'uxb'il nwi', b'ix woq tze' atok. Nim nkyin'oken kyitza' kye xjal tuj jab'alil. Ab'l a'in?
75. At jun xuj b'an sky'i'l b'ix jun xhut tuj tku'u'j b'ix at jun the'. Ab'l a'in?

76. Wetz tb'ay nkyinqet kxyoq'o' b'ix n'ox
ksi' nkawjel b'ix nkyinqet ksa'o' teq'ij. Ab'l
a'in?

77. Wetz ate' ky'ila'j twitz we', b'ix at jun
woq sky'i'l. Kyaqil kye xjal nkyin'oken
kyitza'. Wetz nkyink'ulun tzan kykaj saq
kye xjal. Ab'l a'in?

78. Wetz a'in jun tal txkup nekit b'ix wetz
njay naqe jun chi'l. Wetz ja'chq n'ok
nk'ulu' njay. Ab'l a'in?

79. Qetz junch'in nqo'aq'unan qkyaqil.
Kyaqil kye xjal nqo'ex kylajo' per kyetz
k'onti'l nkyipa' quky'i'l. Qetz nqo'oxten tuj
jul b'ix tuj k'o'm tze'. Ab'l a'in?

80. Wetz q'an web'l b'ix tal xhji'l naqe
qya'. Kyaqil kye xjal nkyinxik kylajo'. Ab'l
a'in?

81. Wetz tuj k'ul in'itz'jik. Kyaqil kye xjal
oqtxi' nkyinxik kchimo'tz tzan kyqet
ntxayi'. Ab'l a'in?

82. Wetz woq naqe jun kajon, ate' kab'e'
nxkyin b'ix wetz matij a'in. Kye xjal
nkye'ox tuj nk'u'j b'ix nkye'etz. Ab'l a'in?

83. Wetz tal xtolo' a'in, b'ix mexh web'l.
Wetz tjaq' tx'o'tx' nkyinajan. Kyaqil kye
xjal nkyinxik kylo'. Ab'l a'in?
84. Wetz koloch ntzamal, k'ul nwe'. □Ab'l
a'in?
85. Wetz at kab'e' qb'etna per ato'oka
awi'j. Qa nchyolin nqocha'onna awi'j. Ab'l
a'in?
86. Qetza qb'etna per ato'oka awi'j. Qa
nchyolin nqocha'onna awi'j, b'ix qa
nchwok'in nqocha'onna awi'j. Ab'l a'in?
87. Wetz xhju'y ntzi', b'ix ate' kab'e'
nxkyin b'an xhji'l. Wetz tuj k'ul njay ,
nkyinb'et twi' tze' b'ix b'an ngan nlo'on i'y.
Ab'l a'in?
88. Wetz ate' kab'e' woq b'ix kab'e' nq'ab',
b'ix at nwi' per wetz nya'tx a'in xjal. Wetz
pur lob'j nxik nlo' b'ix at jun nje' matij, b'ix
nkyinkaj tunlet ti'j tze'. Ab'l a'in?
89. Wetz tal xhji'l a'in b'ix ch'i tal sky'i'l
ja'chq nkyinjilin, cha'oj ntzaj ek'ulb'a' b'an
nkxob' wi'j. Ab'l a'in?

90. Kyaqil q'ij ntzaj jab' b'ix poral che'w.
B'ix wetz q'u'yin eb'ey nkaj nsi'. Ab'l a'in?
91. Wetz kyaqil q'ij nkyinswan kyaq b'ix
njaw tzqij kyaqil kye k'ul witza'. Kyaqil kye
a' nkyeqexnaj b'ix te tx'o'tx' n'ok b'an
wak'. Ab'l a'in?
92. Wetz etajsik nkyinky'ik. Wetz at kab'e'
nxiky' per nya'tx a'in jun txkup, tib'x
nkyinsiky'in cha'oj nky'ik tuj kyaq'iq'. Ab'l
a'in?
93. Wetz kyaqil q'ij nkyinqet kyk'ulu'.
Ja'chq nkyinpon tuj kynajb'il kye xjal. Nim
tpakb'alil nponwin kyuky'i kye xjal. Ab'l
a'in?
94. Wetz q'an web'l b'ix txa'x teb'l ntxaq,
b'ix wetz ti'j nk'u'j ajun tal xpit. Ab'l a'in?
95. Wetz at jun woq tze'. At kab'e' nkach
k'uxb'il, jun sle'w b'ix junky tal xhji'l. Ab'l
a'in?
96. Wetz ate' kab'e' woq b'ix jun ntzi'.
Cha'oj ntzaj tk'ulb'a' jun wich, nkyin'oqik
twitz. Ab'l a'in?

97. Wetz pur a'in b'u'q. Kyaqil kye ichan nkyintzaj kyloq'o' b'ix kyaqil q'ij akyin'ok kyi'j. Ab'l a'in?
98. Wetz xhji'l a'in b'ix ate' ox tb'aq' nwitz. Kyaqil q'ij nkyinjax tajsik q'aq' b'ix k'onti'l nkyintz'e'k. Ab'l a'in?
99. Wetz a'in jun matij tze' tros. Kye xjal nkyeb'et tzelwi'j tzan kky'ix tuj jun matij jul. Ab'l a'in?
100. Wetz pur deplast nq'anaq, b'ix tuj nk'u'j atox jun k'uxb'il, b'ix n'ukul kanet jun woq. Ab'l a'in?
101. Wetz a'in jun txkup q'eq web'l. Nkyinlipan twitz ka'j, b'ix wetz nwe' pur txkup kamnaq. Ab'l a'in?
102. Wetz a'in twitz k'ul per wetz atin tuj kyaqil kyjay kye xjal. Tzan tpaj wetz kye xjal nkyewa'an witza'. Ab'l a'in?
103. Wetz a'in jun tal tze' tros, matij nwa'lkal. B'ix ate' jun monton ntzi'. Kye xjal nkyin'oken kyitza' tzan kykanon ti'j jun tidi'. Ab'l a'in?

104. Wetz a'in b'an q'eq, q'eq. Te a' aj atex laq'chik, npon win kyjay kye xjal. Ab'l a'in?
105. Wetz b'an saq web'l. A'ox cha'oj tqet tb'ay toq jab' nkyinjaw kanet, yaji tuj kwares nkyinqet naj. Ab'l a'in?
106. Wetz at jun matij nq'ab' b'ix jun matij ntzi'. Tuj nk'u'j matij kye xjal nqex ksi' kyloq'oj, b'ix njatz kyin. Ab'l a'in?
107. Ka'j tjaq' ka'j tajsik, b'ix saq a' xtxol. Ab'l a'in?
108. Kab'e' k'wa'l kyepon junch'in tuky'i kywitz tb'ayon, b'ix te kyoq kyi'ajx. Ab'l a'in?
109. Wetz a'in jun txkup. Ate' kab'e' woq b'ix kab'e' nxiky'. B'ix wetz kyaqil q'ij kox nkyinb'et. Ab'l a'in?
110. Wetz a'in jun twitz tze' b'ix kye xjal cha nxik kylo' luwew ntzaj ta'al kywitz wi'j. Ab'l a'in?

1. Kwet	21. Kyaq'iq'
2. Reloj	22. Xmo'oj
3. Jun kart	23. Zapat
4. Wakxh
jq'ab'	24. Twi'
5. Aq	25. Ky'el
6. Kab'junab'	26. B'ey
7. Tx'o'tx'	27. Uva

8. Bol	28. Atz'an
9. Tmin	29. A'
10.Kandad	30. Barilet
11.Paraw	31. Jos
12.Seboy	32. Sanik
13.Kwadern	33. Xhkuk
14.Molin	34. Martiy
15.Radio	35. A'
16.Tx'ab'j	36. Qya'
17.Q'ij
Che'w	37.
18.Tromp
Seboy	38.
19.Sandiy
Pelot	39.
20.Klav	40. Q'ij

	41. To'k
42. Kyaqmaljab'	65. Kyiy
43. Oj Watub'j	66.
44. Xmo'oj	67. Pan
45. Inyeksyon Despej	68.
46. Mank	69. Machit
47. Montur	70. Txil
48. Kjoj	71. Teléfono
49. Sinch	72. K'alelj
50. Jal	73. Utz
51. Chimak'	74. Tz'u'tz'
51. Xajab'j Akuxh	75.
52. Muj	76. Loq'
53. Ab'j Xeyab'	77.

54. Tx'ya'n	78. Am
55. Laps
kab'	79. Twinqil
56. Sepiy
Kyeney	80.
57. Witz'jik	81. Ky'im
58. K'ul	82. Jay
59. Us	83. Is
60. Xhchuq' malol	84. Karner
61. Ub'ech	85. Xk'o'm
62. Xaq
Qxkyin	86.
63. Televisyon	87. Ku'k
	88. Xmay
	89. Kan
90. Jab'alil	

91. Kwares

92. Abyon

93. U'j yolil tpakb'alil

94. Piñ

95. Pioch

96. Itx'

97. Wexj

98. Xk'o'm

99. Pwent

100. Lapiser

101. Loxh

102. Kyenq'

103. Xhkalel

104. Manger

105. Xhkab'ilak

106. B'e'q

107. Kok

108. Matzb'il

109. Pat

110. Iky